

חיבטים לשוניים בפרשת צו עד

דקדוקי קריאה וטעמים בפרשת צו ובהפטרות זכור ובראשון של שמיני

ו ב מוֹקֵדָה: אין מפיק בה"א. תוֹקֵד בּוֹ: הטעם נסוג לת"ו	
ו ג וּמְכַנְסֵי-בֶדֶד: העמדה קלה במ"ם	
ו ה תוֹקֵד-בּוֹ: העמדה קלה בת"ו	
ו ח וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ: בשאר מקומות וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַה	
ו יא יֹאכְלֶנָה: הכ"ף בשווא נע ולא בחטף כפי שמופיע בחלק מהספרים	
ו יד עַל-מַחֲבֹת: החי"ת בחטף ולא בשווא נח. בַּשֶּׁמֶן תַּעֲשֶׂה מִרְבֶּכֶת תְּבִיאָנָה: טעם טפחא	
בתיבת תַּעֲשֶׂה, המפסיק בטעות בתיבת מִרְבֶּכֶת משבש את משמעות הפסוק	
ו טו תִּקְטֹר: הת"ו בקמץ קטן	
ו יט הַמִּחְטָא יֹאכְלֶנָה: געיה בה"א והמ"ם אחריה בשווא נע, אין לקרא חטף פתח במ"ם ובכ"ף	
בהתאמה, אלא שווא נע וכן הוא בהמשך ז ג הַמִּכְסֶּה ועוד	
ו כ יִזֶּה מִדְמָה עַל-הַפֶּגֶד אֲשֶׁר יִזֶּה: בשתי הפעמים הי"ד בחירק והקורא בפתח משנה משמעות	
ז ח אֶת-עֵלֶת אִישׁ: טעם נסוג אחור לעי"ן	
ז ט תִּאָּפֶה: העמדה קלה בת"ו להדגשת הציירי שלא יישמע משקל פעיל. ומטעם זה להיזהר לא להבליע את הקמץ באל"ף	
ז יח לֹא יִחְשַׁב לוֹ פְּגוּל יִהְיֶה: יש להחיש את קריאת תיבת לוֹ להסמיכה לתיבה שלפניה שיישמע: לא יחשב לו, פגול יהיה ולא: לא יחשב, לו פגול יהיה	
ז כג שׂוֹר וְכֶשֶׁב וְעֹז: וא"ו בקמץ רק לפני התיבה השלישית ולא בתיבה השנייה	
ז לו מִשְׁחָו: המ"ם בקמץ קטן	
ח ז וַיֹּאפֹד: האלף בשווא נח ויש לעצור מעט בקריאת המילה הבאה	
ח לג מִלֵּאת: האלף אינה נקראת, כאילו כתוב 'מלת'	
מפטיר לשבת זכור דברים כה:	
יז עֲמֹלֶק: יש הקוראים פרשת זכור כל מילה וכל אות לאט ובהדגשה והם עלולים לקרוא את המ"ם בדגש בעוד שהיא רפויה אחרי חטף. בְּצִאתְכֶם: הת"ו בשווא נע	
יח קָרָךְ: געיה בקו"ף והר"ש בשווא נע. וַיִּזְנֹב: גם כאן בעלי הקריאה האיטית המדגישה, עלולים לקרוא את הי"ד בשווא נע ובדגש בעוד שהיא ללא דגש ובשווא נח. כָּל-הַנְּחִשָּׁלִים: נחץ בנר"ן	
מפאת הגעיה. וַיִּגַּע: קוראים שבכל קריאה אינם מבחינים בין אל"ף לעי"ן עלולים לקרוא כאן עי"ן פתוחה במקום עי"ן בפתח גנובה, כלומר: ויגעה. אבל לפי קריאת האשכנזים יש כאן אל"ף גנובה ונקרא וַיִּגַּע. ולפי עדות המזרח: וַיִּגַּע	
יט מִכָּל-אִיבֵיךְ: טעם קדמא באל"ף, גרש בב"ת והי"ד ביניהן בשווא נע. אֶת-זִכְרִי: לאחרונה	

השתרש מנהג לקרוא פעמים את המילה "זכר" מנהג זה אינו מוכר באשכנז המערבי וגם לא בעדות המזרח. בקונטרס "מקראות שיש להם הכרע" של הר"מ ברויאר ז"ל¹ האריך להוכיח שאין ספק שנוסח הצירי הוא הנכון, ואין כל צורך בקריאה הכפולה

הפטר שבת זכור שמואל א טו (הספרדים מתחילים בפס' א):

א **לְמַשְׁחָךְ**: ש"ן בקמץ גדול, חי"ת בחטף קמץ וכ"ף סופית בקמץ גדול

ב **בְּעִלְתּוֹ**: געיה בב"ת, אין לקרא 'בלותו'

ג **וְהַפִּיטָה**: במלרע

ד **וַיִּשְׁמַע**: יו"ד בשווא נח, ש"ן בפתח והמ"ם בדגש חזק

ה **בְּדַרְךְ**: הב"ת בשווא נע ולא בפתח

ו כג **וַיִּמְאַסְךָ**: בתכנת הכתר שאנו מעתיקים ממנה אין געיא באל"ף, עם זאת אין ספק שהאל"ף בקמץ רחב והסמ"ך בשווא נע²

ז כה **וְאַשְׁתַּחֲוָה**: הוא"ו בשווא נע

ח כח **מִמֶּךָ**: כ"ף סופית דגושה

ט ל **וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי**: מלעיל

ראשון של שמיני:

ט ד **נִרְאָה**: האל"ף בקמץ

ט ו **וַיֵּרָא**: הוא"ו בשווא נע ולא בפתח

ט טו **וַיִּחְטְאֵהוּ**: הטי"ת בשווא נע בגלל הדגש. לא ויחטאו

ו ב **מוֹקֶדֶה** ת"א דמתוקדא (=הנשרפת).

ו ג **מִנְדֹּךְ בֶּדֶךְ** ת"א לבושיין דבוץ הוי"ו **בְּמִנְדֹּךְ** מתפרש לשון רבים.

ו יד אליהוא (הגיגים) **עַל-מַחֲבַת בִּשְׁמֵן תַּעֲשֶׂה מִרְבֶּכֶת תְּבִיאָנָה** תמה אני למה לא הוטעם מחבת תביר, ובשמן מרכא. ואם תאמרו שהתיבות ארוכות, הרי יש עוד פסוקים דומים בפרק הזה אך עם טעמים כפי שצפיתי לראות פה. ועוד, התיבות הארוכות הן אחרי הטרחא, כלומר היינו מצפים לכל היותר טרחא בתיבה מרבכת וזקף בתיבה תעשה. (ואז היתה נוצרת בעיה נוספת: זה היה מחייב זקף גם במחבת וגם בבשמן: שלושה רצופים ואין זה מקובל) א"ה: אבל מופיע. א"ה: אנסה להסביר את דבריו. רביע ותביר שניהם "משנים" מפסיקים בדרגה שלישית. הרביע נחשב למפסיק גדול יותר כיון שהוא קדם בפסוק. אליהוא מציע תביר בתבת הרביע (על-מחבת) ומרכא (טעם מחבר) במילה בשמן. יתכן שהתורה רצתה לעשות הפסק קל להבליט את בשמן.

¹ ניתן להוריד מכאן http://www.herzog.ac.il/tvunot/fulltext/mega10_broyer.pdf המעוניין יכול לקבלו אצלי

² במקרים כגון זה השלים ר"מ ברויאר געיות במקום הראוי להן. הקובע שזה קמץ רחב ושוא נע או חטף, ושוא נע הוא כי אמאס הוא במשקל אָפֶעֶל.

ח כ וַיִּקְטֹר מִשֶּׁה אֶת־הָרֹאשׁ וְאֶת־הַנְּתָחִים וְאֶת־הַפָּדָר׃ דפי בר-אילן ויקרא סו ד"ר מיכאל אביעוז

בויקרא א:ח נאמר: "וְעָרְכוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנְּתָחִים, אֶת הָרֹאשׁ וְאֶת הַפָּדָר עַל הָעֵצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ". האזכורים הנוספים של המילה "פָּדָר", על נטיותיה, מופיעים רק בספר ויקרא (א:יב; ח:כ). לפנינו, אם כן, אחת המילים היחידאיות בתנ"ך (רמב"ן: "ואין למלה חֶבֶר").

מהו מקורה של מילה זו? יש הסבורים שמקורה של המילה באכדית, שבה המילה *pitru* מציינת את החלב שעל הכבד. אחרים סבורים שמקורה הוא דווקא במצרית. רמב"ן משער שמילה זו מתחלפת עם השורש פ-ר-ד, משום שהפדר לשיטתו "מפריד בין הקרביים העליונים לתחתונים". הסבר זה אפשרי רק אם נניח שמקורה של המילה הוא בעברית.

הערפל אינו מסתכם באטימולוגיה של המילה, שכן גם באשר למשמעותה המדויקת הדעות חלוקות. אונקלוס תרגם "תַּרְבָּא", שהוא המונח המקביל אצלו ל"חלב". כך גם בתרגום השבעים (*stear*) ובפשיטתא (התרגום הסורי-יהודי לתורה). התרגום המיוחס ליונתן תרגם בפס' ח "וית פריסותא דתרבא". בכך הוא הולך בשיטת חז"ל (ספרא נדבה, פרק ו, הלכה ב; ז ע"ב) המסבירים: "שיהא פורש את הפדר על בית השחיטה". בתרגום נאופיטי תרגמו: "וית גופה", היינו הגוף. כך גם בתרגום המיוחס ליונתן, בפס' יב.

רש"י בפירושו לבבלי, תמיד לא ע"א, וכן רשב"ם, ראב"ע ורד"ק (ספר השורשים, עמ' 286), פירשו שהכוונה לחלב. רס"ג בתרגומו תרגם: "הקנה והריאה וכל התלוי בה" (היינו: הלב והכבד), ובדרך דומה הלך גם ר"י אבן ג'נאח (ספר השורשים).

התרגומים האנגליים מתרגמים: "Suet" (JPS; NJPS; NRSV). אולם המילה "Suet" היא החלופה גם למילה "חֶלֶב". כך תרגם גם יעקב מילגרם בפירושו המונומנטלי לספר ויקרא. לעומת זאת, ב-RSV וב-KJV תרגמו: "fat", היינו שומן.

לסיכום, כל עוד אין בידינו ממצאים חדשים, מהותו של פדר זה תישאר לוטה בערפל.

ח כה וַיִּקַּח אֶת־הַחֶלֶב וְאֶת־הָאֵלִיָּה וְאֶת־כָּל־הַחֶלֶב אֲשֶׁר עַל־הַקֶּרֶב וְאֶת־יֵתֶרֶת הַכֶּבֶד וְאֶת־שְׁתֵּי הַכְּלִיֹּת וְאֶת־חֶלְבֵּהֶן וְאֶת־שׁוֹק הַיָּמִין׃

הערה שנשלחה: הוי"ו של ואת האליה נוספת? לכאו' הכונה ויקח את החלב את האליה, שזה מה שנוסף על פסוק טז שמדובר בפר. התרגום העתיק ג"כ את הוי"ו.

עלינו לשוב לפרשת שלמים של כבשים בפרשת ויקרא (ג ט): וְהִקְרִיב מִזְבַּח הַשְּׁלָמִים אִשָּׁה לַיהוָה חֶלְבֹּ הָאֵלִיָּה תְּמִימָה וְרִשְׁיָי כֶּתֶב בַּפֶּס' ז שם: לפי שיש צאימורי הכסז מה שאין צאימורי העז, שהכסז אלייתו קריבה, לכך נחלקו לשתי פרשיות:

שאר החלבים מנויים שם כמו כאן. לכן מתפרש שם חֶלְבֹּ – הָאֵלִיָּה תְּמִימָה.

בדומה לזה מתפרש כאן **אֶת־הַחֶלֶב** – **וְאֶת־הָאֵלֶּה** ואם כן הוי"ו כאן מיותרת. והתרגום מתרגם גם את בראשית לו כד וְאֵלֶּה בְּנֵי־צִבְעֹן וְאֵיהֶם וְעֵנָה וְאֵלֶּיךָ בְּנֵי צִבְעֹן, וְאֵיהֶם וְעֵנָה. ובעניין תרגום וי"ו ההיפוך נמצאו עד כה שתי דוגמאות שאין בתרגום וי"ו בראשית ג, ה: ונפקחו עיניכם – בנוסחאות המדויקות: יתפתח עיניכון שמות ט, כא: ואשר לא שם לבו אל דבר יי ויעזב את עבדיו – שבק ית עבדוהי.

הודעה מאוריאל פרנק נר"ו:
שלום רב,

בעז"ה נתכנס השנה בצהרי י"ז בניסן, בהפסח בקרית נוער (ברחוב הרב פרנק **בשכונת בית וגן**, בירושלים).

אנו מזמינים את הציבור להגיש הצעות להרצאה קצרה בנושא לשוני.

1. את ההצעות יש לשלוח לדוא"ל <maanelashon@gmail.com>
 2. ההצעה תכלול: הצעה לכותרת, תקציר בן 25 – 50 מילים, וכן שם מלא ותואר של המרצה.
 3. הוועדה המארגנת תבחן את ההצעות השונות, ותבחר מתוכן את המתאימות. אין התחייבות לקבל כל הצעה.
- בברכה ובתודה מראש,
אוריאל פרנק
"מענה לשון"

www.maanelashon.blogspot.com

חיבשים לשוניים במגילת אסתר עד

דקדוקי קריאה והדרכה לקורא לקורא במגילה ובפרשת ויבא עמלק

מגילת אסתר

הערה כללית: יש קוראים שבסוף כל פרק מנגנים ניגון מיוחד כעין זרקא סגול של המגילה. אין לזה מקום כי חלוקת הפרקים היא נוצרית, ואין לייסד מנהגים על חלוקת הנוצרים.

פרק א

א וַיְהִי הַיּוֹם בַּשּׁוּא נח, בטעם טפחא. **הַמֶּלֶךְ**: מלרע, ההטעמה בלמ"ד. **מֶהֱדוֹ**: כדי להבחין שהוא שם מדינה ולא פועל בציווי צריך לקוראו מלעיל ולהדגיש את הדל"ת

א ה וּבְמִלּוֹאֲתָא: יש לקרוא 'ובמלות' האל"ף כלל אינה נשמעת 7 **הַנְּמָצָאִים**: הצד"י בשוא לא בקמץ

א ו עַל־גְּלִילִי בְּסָף: הטעם נסוג ללמ"ד. **וְעַמּוּדֵי שֵׁשׁ**: הטעם נסוג למ"ם. **רָצַפְתָּ**: הצד"י בשוא נע, הפ"א רפויה 8

א ז וְכָלִים מִכֵּלִים שׁוֹנִים: במנגינת איכה

א י הַמִּשְׁרָתִים: המ"ם בשוא נח

א יא אֶת־יָפֶיָה: יר"ד ראשונה בקמץ קטן, פ"א בשוא נח, לא בחירק, יר"ד שנייה בקמץ ומפיק בה"א

7 במילה זו רבו המשתבשים. מה שמטעה הוא שיש ספרים מסמנים כתיב וקרי, וזה מוסיף על הבלבול (גם ההטעמה בלמ"ד מקשה על ההבחנה בין אם יש תנועה באל"ף בין אם אין).
8 המדגיש עובר למשמע של גחלת.

א יג **בַּעֲרָה בּוֹ**: אין טעם נסוג אחור, יש לכל היותר געיה בב"ת הראשונה, להעמיד מעט לפני הגרונית החטופה

א יד **שֶׁתָּר**: קמץ בת"ו

א יז **בַּעֲלִיָּהּ**: הע"ן בשוא נח וכן הדבר גם בהמשך. **וְלֹא-בָאָה**: הטעם בב"ת, היחיד במלעיל כי הוא לשון עבר. בשאר המגילה הטעם באל"ף, במלרע, לשון הווה (בינוני)

א כ **פִּתְגָם**: הגימ"ל קמוצה ללא דגש והשוא בת"ו נח

א כב **שָׁרָר**: ש"ן שמאלית

פרק ב

ב א **כֶּשֶׁף חֲמַת**: אע"פ שטעם מפסיק מפריד בין המילים, עלול קורא שאינו מבחין בין ח"ת לכ"ף רפויה (מבטא "ישראל") להבליע כאן אות

ב ב **יִבְקְשׁוּ**: הק"ף רפויה בשוא נח

ב ג **וַיִּפְקֹד**: ה"ו בשוא לא בפתח. **וַיִּקְבְּצוּ**: הו"ו שוואית. **הִגָּא**: הגימל בסגול

ב ה **אִישׁ יְהוּדִי**... נוהגים לתת לציבור לקרוא ואחריו בעל הקריאה. **מִרְדְּכָי**: יש מנקדים וקוראים הדל"ת בחטף קמץ שנקרא כחולם. רוב העולם קורא את הדל"ת כשווא נע רגיל כלומר כעין סגול. שתי הקריאות נכונות.

ב ו **אֲשֶׁר הִגְלָה**... במנגינת איכה. **הִגְלָה, הִגְלָתָה**: ה"א בקמץ חטוף. **עַם יְכָנְיָה מֶלֶךְ-יְהוּדָה**: טעם טפחא בתיבת **עַם**, כ"ף של **יְכָנְיָה** בקמץ חטוף, נו"ן בשווא נח וי"ד בקמץ, יכונ-יה. **אֲשֶׁר הִגְלָה**: ה"א בסגול

ב ח **וַיִּבְהַקְבֵּץ**: הב"ת בשוא נח על אף הגעיה בוי"ו

ב ט **וַתֵּשֶׂא חֶסֶד**: תיבה ראשונה מלרע ושנייה מלעיל, אין טעם נסוג אחור. **לָתֵת לָהּ**: טעם מונח אינו נסוג אחור והת"ו בצירי, בהמשך הפסוק **לָתֵת-לָהּ**, המילים מוקפות, הלמ"ד ראויה לקבל געיה, או במילים אחרות, יש לקרא בהעמדה קלה שם

ב יא **לִפְנֵי חֹצֵר בֵּית-הַנָּשִׁים**: טעם טפחא בתיבת **לִפְנֵי**

ב יב **כָּדַת הַנָּשִׁים**: הדל"ת בקמץ למרות הסמיכות⁹

ב יג **בָּאָה**: הטעם באל"ף מלרע **יִנָּתֵן לָהּ**: טעם נסוג אחור לנו"ן

ב יד **בָּאָה** **שָׁבָה**: שתי המילים מלרע¹⁰

ב טו **בַּת-אֲבִיתָיִל דָּד**: אין פסק בין התיבות כפי שמופיע בקורן ודומיו

ב כא **וּמִרְדְּכָי יוֹשֵׁב בְּשַׁעַר-הַמֶּלֶךְ**: טעם טפחא בתיבת **וּמִרְדְּכָי**

פרק ג

ג א **וַיִּנְשְׂאָהּ**: הש"ן בשוא נע ודגש, להיזהר מהבלעת האל"ף

ג ד כתיב **בְּאֶמְרָם קרי בְּאֶמְרָם**: כמו כל כתיב וקרי הכתיב אינו נקרא, ואין ל"הדר" לקוראו בקריאה חוזרת כיון שעל פי המסורת קוראים את הקרי בלבד¹¹

9 [המקדש אשה צריך לומר "הרי את מקודשת לי בטבעת זו (לא זו) כְּדַת משה וישראל" בדל"ת קמוצה. ברוב הסידורים הדל"ת פתוחה, וצריך לתקן] בקובץ משנת ס"ז בא דיון ארוך בעקבות הערה זו.
10 לדעת ערוך השולחן סי' תר"ץ הקורא מלעיל מחזירין אותו.
11 לכן יש להתפלל על מי של"חומרא" קוראים פעמיים גם בב"ת וגם בכ"ף.

ג ח	בְּכָל מְדִינֹת מְלֻכֹתָּהּ: טַעַם טַפְחָא בְּתִיבַת בְּכָל
ג י	אֶת-טַבְעָתָו: הֵעִי"ן בְּשׁוּא נַח. בֶּן-הַמְּדֻתָּא: הַמ"ם דְּגוּשָׁה בְּשׁוּא נַע
ג יב	וְאֶל-שָׂרֵי עַם: טַעַם נְסוּג אַחֲרֵי לִשְׁוֹן. נִכְתָּב וְנִחְתָּם: בְּשִׁתִּיחַן הַתִּי"ו קְמוּצָה, אִין וַא"ו
	הַחִיבּוּר מִחֲבֵרֶת בֵּין הַפְעִלִים אֵלּא בֵּין הָעִנְיָנִים בִּלְבַד 12
ג יד	לְהַנָּתֵן דָּת: הַטַּעַם נְסוּג לִנְו"ן וִישׁ גְּעִיא בִּתִּי"ו
ג טו	בְּשׁוּשָׁן הַבִּירָה וְהַמֶּלֶךְ וְהַמֶּן יֵשְׁבוּ לְשִׁתּוֹת וְהָעִיר שׁוּשָׁן נְבֻכָדְנֶצַּר: כְּשֶׁהִמְלִיחַ שׁוּשָׁן הִיא
	לְבַדָּה הַשִּׁי"ן קְמוּצָה, כְּשֶׁהִיא סְמוּכָה לְמִלָּה הַבִּירָה הַשִּׁי"ן פְּתוּחָה. הַחֵל מ-וְהַמֶּלֶךְ וְהַמֶּן בְּנִיגוֹן
	אִיכָּה
	פֶּרֶק ד'
ד א	כָּל הַפְּסוּק בְּנִיגוֹן אִיכָּה
ד ג	אֶבֶל גְּדוֹל... לְרַבִּים: בְּנִיגוֹן אִיכָּה
ד ז	בִּיהוּדִים - בִּיהוּדִים: בְּכָל הַמַּגִּילָה קוֹרְאִים וְהוּדִים בִּי"ד אַחַת לְאַחֵר הַדִּל"ת
ד ח	כְּתָב-הַדָּת: לְמִרְוֹת הַסְּמִיכוֹת הַתִּי"ו בְּקִמְץ רַחֵב. נָתַן לוֹ: טַעַם נְסוּג אַחֲרֵי לִנְו"ן. לְהַתְחַנֵּן-
	לוֹ: גְּעִיָּה בַּה"א, אִין לְהַעֲמִיד אֶת הַחִי"ת
ד י	וְתֹאמַר אֶסְתֵּר לְהַתְּדָּה: כֵּךְ צְרִיכָה לְהִיטֵר הַהֲטַעְמָה וְלֹא כְּקוֹרֵן וְאַחֲרִים אֲשֶׁר
	הִטְעִימוּ וְתֹאמַר אֶסְתֵּר לְהַתְּדָּה
ד יא	וְעַם-מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ: כֵּךְ הַהֲטַעְמָה בְּמַדְוִיקִים וִישׁ לְהַקְפִּיד עַל הַפְּרֻדָּת הַתִּיבּוֹת לְמִנוּעַ הַבְּלַעַת
	הַמ"ם. בְּקוֹרֵן וּבְדוּמִי, תִּיבַת וְעַם בְּתִלְשָׁא קִטְנָה 13. אֲשֶׁר יָבֹא-אֶל-הַמֶּלֶךְ: כֵּךְ הַהֲטַעְמָה
	בְּמַדְוִיקִים, טַעַם מוֹנַח בְּתִיבָה אֲשֶׁר וְלֹא בְּתִיבָה הַמּוֹקֶפֶת שְׁלֹאחֲרִיה. וְחִיָּה: בְּמַלְרַע
ד יד	תַּחֲרִישִׁי: הַטַּעַם בְּרִי"ש. הַגְּעָתָה: הֵעִי"ן בְּפִתַח, וְהַתִּי"ו בְּדָגֶשׁ קָל
ד טז	הַנְּמַצָּאִים: הַצִּד"י בְּשׁוּא לֹא בְּקִמְץ. אֲבָדְתִּי אֲבָדְתִּי: הַדִּל"ת בְּשִׁתִּיחַן בְּשׁוּא נַח, בְּנִיגוֹן אִיכָּה
	פֶּרֶק ה'
ה ב	בְּחֻצֵּר: יֹאדִיךְ מַעֲט בְּבִל"ת לְהַבְדִּיל בֵּין מִיּוֹדַע בְּסִגּוּל לְבִין בְּלִתִּי מִיּוֹדַע בְּשׁוּוֹא וְכֵן הוּא בְּהַמְשָׁךְ
	בְּפֶרֶק ו' ד-
ה ג	וְיִנָּתֵן לָךְ: הַטַּעַם נְסוּג לִנְו"ן וִישׁ גְּעִיא בִּתִּי"ו
ה ה	וְיִנָּתֵן לָךְ: הַטַּעַם נְסוּג לִנְו"ן וִישׁ גְּעִיא בִּתִּי"ו
ה ו	וְתֹאמַר: מַלְרַע וּמ"ם בְּפִתַח
ה ז	יֹא אֶנְשָׂא: הַשִּׁי"ן בְּשׁוּא נַע וְדָגֶשׁ, לְהִזְהֵר מִהַבְּלַעַת הָאֵל"ף

הרי לא מדובר כאן רק בשיבוש אלא בפגיעה בעיקרי האמונה. וזו לשון השלחן ערוך אורח חיים סימן קמא סעיף ח: כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבה כמו שהיא בתורה ונקרית בענין אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: ה"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתירו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונידוהו והורידוהו מהתיבה. ע"כ.

12 כבר שמעתי קורא שהטעים כך שיצר חיבור בין השניים
13 כבר הבהרנו פעמים רבות שסימנים ושאר מקורות ע"פ תנ"ך קורן, אינם בני פלוגתא נגד הנוסחאות המדויקות של ר"מ ברויאר ז"ל. ואפילו במקומות שכתר ארם צובא לא נשתייר בהם. ועובדה היא שגם תוכנת הכתר של בר-אילן מסכימה כמעט בכל מקום לשיטתו (מלבד שיטת הגעיות הקלות שאיננה נוגעת לכאן)

ה יב לא-הִבִּיאָהּ: מלעיל14. קרוא-לָהּ: געיה בקו"ף

ה יד יַעֲשׂוּ-עֵץ: געיה ביו"ד, יש להאריך מעט בקריאתה למנוע הבלעת העי"ן החטופה. גִּבְיָהּ: אין לקרוא ה"א בפתח ha, הקריאה הנכונה אצל האשכנזים היא אָה כלומר ah, בעדות המזרח: וַהּ wah. ובא-עַם-הַמֶּלֶךְ: כך ההטעמה במדויקים, שלוש המילים מוקפות ומוטעמות במרכא וכן צריך לקרוא

פרק ו

ו א וַנִּדְדָה: דל"ת ראשונה בשווא נע ולא בחטף כפי שמופיע בכמה מקומות15

וִיאָמַר לְהָבִיא: תיבה וִיאָמַר ברביע ולא בתלישא כפי שמופיע בקורן ודומיו. וַיְהִי: הוא"ו בפתח

ו ב הִסֵּף: הסמ"ך בפתח למרות האתנח. בִּקְשׁוּ: הקו"ף רפויה בשווא נח

ו ג מָה-נַעֲשֶׂה: השי"ן בקמץ הקורא בסגול משנה משמעות. וכן בהמשך הפסוק

ו ו בָּאִישׁ: הבי"ת בקמץ

ו ז לְבֶשׂ-בּוֹ: געיה בלמ"ד

ו יג וִיאָמְרוּ לוֹ חֲכָמָיו: תיבת וִיאָמְרוּ במלעיל! המ"ם בשווא נע והלמ"ד במילה אחריה ללא דגש

פרק ז

ז ב וַתִּנָּח לָךְ: טעם נסוג אחר לנר"ן

ז ג וַתֹּאמֶר: המ"ם בפתח

ז ד כִּי נִמְכַּרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד: יש הנוהגים לקרא בניגון

איכה. בְּנִזְק: הנר"ן בצירי ולא בסגול

וִאֲלוֹ: במלרע, ההטעמה בלמ"ד16

ז ו נִבְעַת: העי"ן בפתח ולא בקמץ17

ז ט אֲשֶׁר-עָשָׂה הָמָן: נגינת הטעם קרני פרה, למי שאין מסורת אחרת, היא: פזר-תלישא גדולה-תלישא קטנה18

פרק ח

ח א מָה הוּא לָהּ: תיבת מָה בפתח ולא בקמץ

ח ו כִּי אֵיכָכָה...: מלרע ובניגון איכה. בְּאַבְדֶּן: האל"ף בקמץ קטן

ח ט19 הָאֲחֻשְׁדָּרְפָּנִים-וְהַפְּחוֹת: במדויקים, התיבות מוקפות, בפחות מדויקים כקורן ודומיו, יש מונח בתיבה הראשונה ואין להגרר אחריהם!

14 ברוב הספרים התלישא מסומנת רק על הה"א בסוף המילה. עם זאת הטעם בבי"ת. הוספה כאן תלישא למנוע טעויות.

15 סימון החטף נועד להורות על הנעת השווא בלבד.

16 התלישא מימין לאות הראשונה אינה מראה את מקום ההטעמה אלא שזהו מקומה הטבעי תמיד, ללא כל קשר להברה המוטעמת [הוספנו כאן תלישא נוספת ליתר בטחון]

17 זה משנה את המשמעות. (יש לדון שבדיעבד אפשר לדונו כקמצים אחרים בזמן עבר)

18 לא ידוע למה בדפוס ניתן סימן זה לקרני-פרה. בכתבי היד צורתו היא כמין V מעל האות המוטעמת. יתכן שטעם נדיר זה מנוגן כך בגלל צורתו בדפוס שאין לה קשר לצורתו במקורות. אגב, התלישות בכתבי היד הן עיגולים. תלישא גדולה – עיגול על האות הראשונה, וקטנה על האחרונה. בדפוס הוסיפו קו קטן אלכסוני. אין לזה קשר לקרני פרה.

19 זהו הפסוק הארוך ביותר בתנ"ך!

ח יא אֲשֶׁר בְּכָל-עִיר-וָעִיר: תִּיבַת אֲשֶׁר בְּמוֹנַח רָגִיל וְלֹא מוֹנַח לַגִּרְמִיָּה כְּפִי שְׂמוּפִיעַ בְּקוֹרֵן וְדוּמִי

ח יד יֵצֵאוּ: טעם משנה – מרכא 20 ב"ד, יש להאריך מעט בקריאתו

ח טו וּמִרְדֵּכִי יֵצֵא...: נוהגים לתת לציבור לקרוא ולאחר מכן חוזר אחריהם בעל הקריאה

ח יז לַיהוּדִים הִיָּתָה אוֹרָה...: כנ"ל

פרק ט

ט א שִׁבְרוּ: ש"ן שמאלית

ט ג מְנַשְּׂאִים: דגש חזק בש"ן והשווא הוא נע, הקורא נח משבש משמעות כי יישמע מלשון ניסיון

ט ד וְשָׁמְעוּ הוֹלֵךְ בְּכָל-הַמְּדִינּוֹת: טעם טפחא בתיבת וְשָׁמְעוּ והש"ן בקמץ קטן

ט זי: יש לשים לב להטעמת שמות בני המן, חלקם במלעיל וחלקם במלרע. המסורה מזכירה מי מלעיל ומי מלרע: אלו המסתיימים ב-תא הם מלעיל, דִּלְפּוֹן אֲדִלְיָא אַרִיִּסִי אַרְדִּי מלרע. כמו כן נוהגים לקוראם בנשימה אחת כולל את התיבה עֶשְׂרֶת

ט יב וַיִּנָּתֶן לָד: טעם נסוג אחור לנו"ן

ט כב נִהְפָּד: הה"א בשווא נח והפ"א בדגש קל

ט כה וּבִבְאֵה: הבי"ת הראשונה בשווא נח21!

ט כז קִיָּמוּ: קו"ף בחירק חסר והיו"ד בדגש חזק ושווא נע (וכן הוא להלן פס' לא). אֵת שְׁנֵי הַיָּמִים: תיבת אֵת במונח ואינה מוקפת כפי שמופיע בקורן ודומיו
ט לא קִים: היו"ד בפתח וכן הוא בהמשך פס' לב

פרק י

י א תִּקְפּוּ: התיו"ו בקמץ קטן והפ"א בדגש קל

י ג כִּי מִרְדֵּכִי הִיהוּדִי...: נוהגים לתת לציבור לקרוא פסוק זה לפני בעל הקריאה

קריאת התורה בפורים, שמות יז ח-טז:

יז ח וַיִּלָּחֶם: במלעיל

יז י אָמַר-לֹא: העמדה קלה באל"ף בגלל הגעיה שם

ב ה אִישׁ יְהוּדִי הָיָה בְּשׁוֹשָׁן הַבִּירָה וְשֵׁמוֹ מִרְדֵּכִי בֶן יֶאֱזִיר בֶּן-שִׁמְעִי בֶן-קִישׁ אִישׁ יְמִינִי: מאמר מאת פרופ' משה בר-אשר ראש האקדמיה ללשון העברית. המאמר פורסם בדף השבועי של בר-אילן לפרשת תצוה-זכור שנת נט22, ובלשונונו לעם תשנט עמ' 76-79

20 כבר הערנו שאע"פ שרו"ה מזכיר כלל במשפטי הטעמים שלו שבמילים כגון זו יש מרכא ולא געיא במילה, הוא סימן געיא. בעקבותיו הלכו בתנ"ך קורן. בברויאר וכן בכתר בר-אילן אל נכון במרכא, וכמדומה גם בקורן מתוקן לפעמים בנ"ך במהדורות המאוחרות.

21 כמו 'רבבות אפרים' וכדו'. יתכן להתיר למי שחושש מהבלעת אות לקרוא בשווא נע. רצוי מאוד להתאמן לקרוא בשווא נח הנכון לפי הדקדוק.

הפסוק "איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי... איש ימיני" (אסתר ב ה) לא יכול היה להיכתב בספר מספרי הבית הראשון, לא רק מצד תוכנו, שכן מדובר באיש הבית השני, אלא גם מצד לשונו. בעברית של תקופת הבית הראשון אדם שהוא "איש יהודי" אינו יכול להיות "איש ימיני", כשם ש"איש ימיני" אינו יכול להיות "איש יהודי". שהרי יהודי 23 בלשון הבית הראשון הוא 'בן שבט' (או בן משפחה) יהודה, או 'תושב ארץ יהודה' 24 כגון "וגם כל היהודים אשר במואב" (ירמ' יא), כלומר 'כל בני שבט' (או בני ארץ) יהודה אשר ישבו במואב, כשם ש"ימיני" או "בן-ימיני" הוא 'בן שבט בנימין' או 'איש מארץ בנימין', כגון: "שבע בן בכרי איש ימיני" (שמואל ב כ א). זאת בדומה לכל שמות הייחוס הנגזרים משמותיהם של יתר השבטים או משמותיהם של אנשים אחרים, כמו ראובן גד ומנשה: "הראובני הגדי והמנשי" (מלכים ב י לג), וכשם שכנעני מתיחס אל כנען האיש (שנזכר בבר' י ו, טו) ואל כנען הארץ, ומצרי מתיחס אל מצרים האיש (שם ו יג) ואל מצרים הארץ, והדברים עתיקים.

ב.

יש מחוקרי העברית ומפרשני המקרא שנתנו דעתם לעובדה שהמילה יהודי שינתה את הוראתה אחרי גלות עשרת השבטים, והיא מציינת שם כולל לכל אחד מבני ישראל. אמת הדבר, השינוי לא יכול היה להתרחש לפני גלות עשרת השבטים, אבל לדבר הזה יש להוסיף שינויים שחלו בהוראת המילה רק בראשית ימי הבית השני. יהודי הוא תושב מדינת יהודה ("יהוד מדינתא" בארמית, כמובא בעז' ה ח), מקום ישיבתם של שבי ציון בתקופה הפרסית, לשם נתלקטו גם בני שבטים אחרים (כמובן, בראש כולם היו בני שבט יהודה). ועוד שינוי מהותי חל בהוראתו של השם יהודי, מעתה "השם יהודי אינו מציין לא את השבט, ... אף לא את האמונה בלבד, כי אם את העם ואת האמונה, שעניהם אחדות גמורה בהם ואין להפריד ביניהם" 25. העם הזה אינו יושב דווקא בארץ יהודה או ביהוד מדינתא, אלא הוא "מפוזר ומפורד בין העמים ... ודתיים שונות מכל עם" (אס' ג ח). 26 יושם נא לב שהדברים באים מפיו (או מושמים בפיו) של אדם זר (המנן). מכאן ואילך "איש יהודי" (בן העם היהודי) יכול להיות משבט יהודה או מכל שבט אחר, למשל מבנימין: "איש ימיני"; כזה היה מרדכי 27.

ג.

22 ההורדה משם מופיע בהיפוך אותיות והיפוך כיווני הסגורים המרובעים והעגולים. את היפוך האותיות הצלחתי לתקן, אבל לא את הסגריים. ונלאיתי לטפל בכל זה ידנית. ניתן לקבל את המאמר בפדיאף באתר האקדמיה ללשון העברית: <http://hebrew.purim.pdf-ments/barasheracademy.huji.ac.il/sifriyya/ReadingHall/Docu>

23 כמובן, יש להוציא מכאן את השמות הפרטיים יהודי ויהודית: יהודי בן נתנאל (ירמ' לו יד), יהודית בת בארי החתי (בר' כו לד), וגם את יהודית כשמדובר בלשון ארץ יהודה (מלכים ב יח כו, כח; יר' יג כד).

24 זו ההשקפה המהדהדת בתקופה מאוחרת בקטע שבבבלי מגילה דף יב ע"ב: "קרי ליה יהודי אלמא מיהודה קאתי" (ברור שמהיהודה הוא בא) וקרי לי ימיני אלמא מבנימין קאתי ... או כתפיסתו של ר"י בן-לוי בהמשך הדברים שם, המנסה לעשות שלום בין שני הייחוסים: "אביו מבנימין ואמו מיהודה".

25 ראה ג' הירשלה, בפירושו למגילת אסתר בתוך הסדרה, תורה נביאים כתובים עם פירוש מדעי, בעריכת א' כהנא, תל-אביב תר"צ, עמ' רנז.

26 הדבר תואם להפליא את הדעה הבאה בהמשך סוגיית הגמרא הנ"ל: "רבי יוחנן אמר לעולם מבנימין קאתי, ואמאי קרי ליה יהודי? על שם שכפר בעבודה זרה; שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי..." (בבלי מגילה דף יג ע"א).

27 התואר הכפול "איש יהודי ... איש ימיני" (אס' ב ה), המציג תחילה את המוצא הכללי והכוללני ואחר כך מציג את המוצא המיוחד השבטי, מקביל לפסוק בויקרא (כד יא): "בן הישראלי ... למטה דן". התואר "הישראלי" מציג אותה תחילה מצד העם שהיא נמנית עמו, ואחר כך בא ייחוסה מצד המשפחה והשבט: "למטה דן".

ההוראה החדשה של "יהודי" – כשם עצם שאינו מציין מוצא גאוגרפי או ייחוס שבטי, אלא כמביע מושג בעל הגדרה כוללת ומקיפה, המשייכת את הנקרא בשם זה לעם ולאמונה מיוחדת – מתאשרת מן-ברור הן מסיפור המגילה הן מלשונה: נוצרת מציאות שאנשים מבקשים להיספח אל קהל (עם) היהודים בלי להיות צאצא של יהודה וגם בלי להיות תושב "מדינת יהודה", כלשונו המפורשת של הכתוב "ורבים מעמי הארץ מתיהדים כי נפל פחד היהודים עליהם" (שם ח יז).

"מתיהדים" הוא פועל שנגזר מן השם יהודי בהוראתו החדשה²⁸, 'בן העם היהודי על-פי דתו (אמונתו ואורחות חייו). ככל פועל בבניין התפעל הוראתו של הפועל "מתיהדים" עשויה להיות "נעשים יהודים", "מתגיירים" בלשון חז"ל ואכן התרגום הראשון והתרגום השני תרגמוהו "מתגיירין"²⁹; אך אפשר שהוראתו של הפועל "מתיהדים" יהיה על דרך 'העמדת הפנים' המובעת לעתים בבניין התפעל: 'נעשים עצמם יהודים' 30 בדומה למה שנאמר באמנון: "שכב על משכבך והתחל" (שמו"ב יג ה), "וישכב אמנון ויתחל" (שם שם ו); "התחל" – עניינו 'עשה עצמך חולה', "ויתחל" עניינו 'עשה עצמו חולה'.

ונראה שהמגילה עצמה מוליכה אותנו אל הפירוש הראשון דווקא 'נעשו יהודים', 'התגיירו'; נראה שה'מתיהדים' הם האנשים המכונים להלן "הנלוים": "קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ... להיות עשים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה" (ט כז). דין אחד הוא ליהודים ולזרעם ולנלוים עליהם³¹.

ד.

מעמדם של עמי הארץ "המתיהדים" ו"הנלוים" מוזכר בבריתא שהובאה בבבלי יבמות (כד ע"ב), ושם נאמר בפירוש שהם גרים: "שהיה רבי נחמיה אומר אחד גירי אריות³² ואחד גירי חלומות³³ ואחד גירי מרדכי ואסתר³⁴ אינן גרים עד

28 יובאו כאן דבריו של ר"י אבן ג'נאח, ספר הרקמה בתרגומו של ר"י אבן תבון (מהדורת מ' וילנסקי – ד' טנא) ירושלים תשכ"ד, עמ' כא-כב: "כי אשר רב שימושם ב'יהודים' ורצו לגזור ממנו פועל, שמו היו"ד שלו כשרשיה (אות שורשית) ואמרו מתיהדים על משקל מתפעלים ... הנהיגו היו"ד במתיהדים מנהג פ"א הפעל, והנהיגו הה"א ... מנהג עי"ן הפעל, והנהיגו הדל"ת מנהג למ"ד

הפעל ... וכן עשו בעלי המשנה ב... יתרום ... תרם ... כי כאשר רב שימושם ב'תרומה' אמדוהו אומד ואמרו תרם ויתרום ... וזאת היתה דעתם במתריעין ומתחילין ויתריעו ויתחילו [מן תרועה ומן תחילתן] ... כי דעת אנשי המשנה בתרם ויתרום חולתם הדומים להם הוא דעת העבריים (דוברי העברית וכותביה במקרא) במתיהדים בשוה".

29 וכן פירש רש"י על אתר. אך ראב"ע: "ויתכן היות מתיהדים שיתיחסו על שבט יהודה", אבל מן העברית שאבן-עזרא כותב עולה בבירור שימוש ב'התיהד', במשמעות 'נעשה יהודי' < 'התגייר' (באמת או למראית עין?) כדבריו בשני מקומות בפירושו לתורה: "בן איש מצרי – מתיהד" (ויק' כד י), "וישבה בביתך ובכתה – ... כי זה הבכי על אביה ועל אמה שלא התייחדו" (דב' כא יג).

30 רלב"ג וכמה מהחדשים

31 המילה נלוה עצמה מציינת הצטרפות למלוה, בלי לקבוע את דרגת ההצטרפות: אבל במקום זה הקביעה שדין אחד ליהודים ולזרעם וגם לנלוים עליהם עשויה ללמד שמדובר באיחוי גמור, כלומר בגיור. אך לא דבר ברור הוא, אם זה מעמדם של הנלוים בישיבתו או ג. ו; "בן הנכר הנלוה", "ובני הנכר הנלוים", אמנם החשש ש"הבדל יבדילני ה' מעל עמו" נדחה, שכן "כל שומר שבת מחללו וכל מחזיק בבריתו של ה'", עתידים להיות מובאים אל בית ה' ולשמוח בבית תפילתו, אך הדבר נעשה מכוח הקביעה שבית ה' היא "בית תפילה לכל העמים". והדברים מצריכים עיון נוסף.

32 רש"י: כגון כותים דכתיב בספר מלכים (ב' יז) וישלח ה' בהם את האריות ונתגירו כדכתיב התם בגלות שומרון.

שיתגיירו בזמן הזה". הם נקראים "גרים", אף-על-פי שנתגיירו "מחמת שררה"35. וכבר מקור קדום יותר, תרגום השבעים לאסתר, אומר ש"הנלוים" (ט כז) היו נימולים.36 בתקופת התרגום הזה ברית המילה היא המעשה המובהק ביותר של המתגייר, הבא להיספח אל נחלת ה'.

ה.

כללו של דבר, השם יהודי שינה את הוראתו בתקופת הבית השני, ואין עוד ספר כמגילת אסתר הנותן ביטוי לעינוי הזה. יהודי אינו מציין עוד מוצא גאוגרפי או משפחתי-שבטי בלבד, אלא מכנה את מי עשיין לקבוצה, לעם שעבודות של אמונות ודעות והלכה ומנהג קושרות את כל מרכיביו. הבא להציג יהודי גם מצד מוצאו השבטי נדרש לתוספת מידע, כפי שעשתה המגילה בהציגה את תעודת הזהות של מרדכי "איש יהודי ... איש ימיני" (תחילה צוין הכלל ואחר כך בא הפרט). ואילו היה זה איש משבט לוי או משבט יהודה, מן הסתם היו מצינים שהוא יהודי "מבית לוי" או "ממטה יהודה".

לק"י אדר ה'תשע"ד

ארידי / ארדי

אדם בן-נון

בכתיב תיבת ארידי (אסתר ט, ט) רבתה המבוכה. ר' ידידיה נורצי בעל "מנחת שי" המחיש זאת יפה באמרו: "מאן סליק לעילא ואתא ואמר אם מלת ארידי מלא יו"ד או חסר". לבקשת מורי פרופ' יוסף עופר אעלה בקצרה כמה פרטים ממאמר שכתבתי וטרם פורסם העוסק בבירור כתיבת תיבת ארידי במסורת תימן ובמסורת טבריה.

מסורת תימן – ארידי מלא יו"ד37

המקורות שעמדו לרשותי:

- כל(!) תצלומי כתבי היד התימניים (תיגאן, תכאליל ומגילות כשרות) הנמצאים במכון לתצלומי כתבי יד שעל יד האוניברסיטה העברית בירושלים, לרבות כתבי יד בבליים-תימניים.
- כל כתבי היד (תיגאן, תכאליל ומגילות כשרות) הנמצאים בידיים פרטיות (אספנים, חוקרים ואנשים פרטיים), ובהם ר' שגיב מחפוד, ר' ישראל צנעני, ר' שמואל כריף, הרב אליהו קאצ'י, הרב יוסף עראקי הכהן, ד"ר משה גברא, ועוד רבים החפצים בעילום שמם.
- כל המגילות שהיו בידי רבני תימן בדור האחרון ובדור שלפניו, כגון הרב אברהם אלנדאף, הרב יוסף צובירי, הרב חיים כסאר, הרב יחיא בסיס, הרב יוסף קאפח וסבו הרב יחיא קאפח, הרב שלום קורח ועוד.

33 רש"י: "גירי חלומות – בעל חלומות אמר להם להתגייר".

34 רש"י: "מרדכי ואסתר – ורבים מעמי הארץ מתייהדים".

35 רש"י שם ד"ה "כבזמן הזה".

36 ראה הירשער (לעיל) שמביא את גרסת השבעים, אך מבטל אותה משום זה.

37 דבר פשוט זה כבר העלה ידידי הסופר המומחה הרב דוד צדוק נכד הרב אברהם צדוק (צאלח) במאמרו הקצר "בירור מנהג יהודי תימן בכתיבת בן המן 'ארידי' במגילת אסתר". המאמר מצורף לקונטרס "תיקון סופרים מגילת אסתר 28 שורות המלך כמנהג ק"ק תימן".

- עשרות רבות של מגילות כשרות ועתיקות, ובעיקר מגילות שכתבו הסופרים הדווקנים לדורותיהם, 38 כגון הרב אברהם צאלח (נין מהרי"ץ), הרב חיים בן סלימאן כסאר, הרב שלום צאלח, הרב שלום קורח, הרב חכם צאלח, הרב יוסף שמן, הרב יוסף קורח, הרב אברהם צדוק (צאלח) ועוד.
- בירור עם זקני סופרי תימן החיים עמנו היום העוסקים בכתיבת סת"ם כבר מתימן.
- יתרה מזאת ביקשתי מעשרות אנשים (רבנים, חוקרים וחברים) שיש בידם מגילות שנכתבה בתימן שיבדקו כיצד כתובה בהם תיבת ארידי וידווחו לי.

הממצאים

ברוב מוחלט של כתבי היד (תיגאן, תכאליל ומגילות כשרות) ארידי כתוב מלא יו"ד, פרט לחמישה כתבי יד שבהם כתוב ארידי חסר יו"ד. כל זאת מלבד עשרות רבות של מגילות כשרות שבדק ידידי הרב דוד צדוק במשך השנים, והעיד עליהן שמצא בהן רק ארידי מלא.

עדויות מחכמי תימן בדור האחרון

הרב יחיא הלוי אלשיך, מחכמי תימן בדור האחרון, 39 הורה במפורש לסופר הרב יוסף קלזאן שמסורת תימן היא לכתוב ארידי מלא יו"ד. הרב שמעון צאלח 40 כתב "ארידי מלא [...] ולכך בתימן לא נתעוררה שאלה על זה וכן מהרי"ץ לא העלה בזה"ד אם חסר או מלא". 41

בירור שיטת מהרי"ץ

מתוך 38 הערות בחלק הדקדוק על מגילת אסתר ייחד מהרי"ץ 9 הערות בענייני כתיב. לעומתן מצויות 608 הערות שלו בחלק הדקדוק על התורה, ובהן רק כעשר הערות עוסקות בענייני כתיב. עם כל זה מהרי"ץ לא העיר מאומה בחלק הדקדוק על אופן כתיבת תיבת ארידי. אילו ראה מהרי"ץ ספקות ומבוכה בכתיבת תיבת ארידי, ודאי היה מעיר על כתיבה. על כורחנו שכתב מילת ארידי היה פשוט למהרי"ץ כביעתא בכותחא, ולכן לא הוצרך להעיר עליו. ואולם מה היה ברור למהרי"ץ? האם יש לכתוב ארידי מלא או ארידי חסר?

- על פי הנתונים שהצגתי לעיל נראה שברור היה למהרי"ץ שיש לכתוב ארידי מלא יו"ד.
- מהרי"ץ הגיה את הכתיב בגיליונות כת"י בניה הסופר (B 317 1452=4). מקצת ההערות מיוחדות לכתיבן של כמה תיבות: מנותה ולא מנותיה (ב, ט), וימליכה ולא וימליכיה (ב, יז), ידעים ולא יודעים (ד, יא), ולהרג ולא להרג (ח, יא), לפניהם ולא בפניהם (ט, ב), לקים ולא לקיים (ט, כא) ועוד. המעניין הוא שדווקא על ארידי הכתוב מלא בכתב יד זה לא העיר כלום (אף על פי שהעיר על תיבות שלפניה ושלאחריה). הרי לנו מפורש משתיקת מהרי"ץ שהיה לו פשוט שתיבת ארידי מלאה יו"ד.
- מהרח"ו כתב (פרי עץ חיים, שער הפורים פרק ו): "ודע, כי נ"ד פעמים נאמר המן במגילה, וכן יש נ"ד אותיות בעשרת בני המן, צ"ל שסובר ארידי מלא". גם מהרי"ץ

38 עיין במאמרו של הרב יוסף קאפח "כותבי ומעתיקי ספרים בתימן", כתבים חלק ב, עמ' 961–965.

39 כידוע הוא היה בקי בחסרות ויתרות, ואף עסק בהגהת ספרי תורה במשרד הדתות.

40 כתר תורה חזון שמעון, חלק ב, דף קלג ע"ב.

41 ועיין שם בשני תצלומי כתבי יד שהביא, וכתוב בהם ארידי מלא.

בפירושו "עץ חיים" על התכלאל⁴² העלה את דברי מהר"ש אלקבץ בשם מהר"א מגרמיזא שכותב על נ"ד אותיות בבני המן. מסתבר שאם מהר"ץ היה סובר שארדי חסר, היה מעיר על כך במקום זה.

- מהר"ץ גילה לנו בספריו מי הם סופרי תימן הדווקנים שעליהם ראוי לסמוך: בניה הסופר, 43 מהר"י בשירי 44 ומהר"י ונה. 45 והנה בספריהם של כל אלה נכתב ארידי מלא יו"ד. 46
- גם כל הסופרים ממשפחת מהר"ץ, 47 הידועים כאדוקים בשיטתו יותר משאר חכמי תימן, כתבו ארידי מלא יו"ד. הרב אברהם צאלח (נין מהר"ץ), הרב שלום צאלח והרב חכם צאלח, הרב אברהם צדוק (צאלח) – כל אלה כתבו בספריהם ארידי מלא. וכאמור לעיל כן כתב גם הרב שמעון צאלח ממשפחת מהר"ץ.

המקורות שבהם ארדי כתוב חסר

במאמרי דנתי באריכות בכל אחד מן המקורות האחדים שמהם עולה הנוסחה ארדי ללא יו"ד. אזכיר כמה מהם:

- בקובץ אחד של מהר"י בשירי (הכולל את הערוך הקצר, מגילת אסתר, ספר חבצלת השרון ועוד כמה עניינים, ומספרו במכון לתצלומי כתבי יד הוא B 317 1452=4), כתוב ארדי ללא יו"ד. אך נראה שאין לסמוך עליו מול כל כתה"י האחרים, ובפרט שמהר"י בשירי עצמו בשאר העתקותיו כתב תמיד ארידי מלא יו"ד.
- בתצלום כתב יד של הרב שלום קרח (משנת התרצ"ח) הנקרא "תכלאל קדמונים" כתוב ארדי בלי יו"ד. כתב יד זה הוא למעשה העתק משני כתבי יד עתיקים בציון החילופים שנמצאו בהם. אך לאחר בבירור מקיף שעשיתי על שני המקורות העתיקים שהסופר העתיק מהם את כתב היד (כתב יד אחד של מהר"י בשירי והתכלאל הקדום) מצאתי שאין שם זכר לנוסחת ארדי בלי יו"ד. נראה אפוא שהרב שלום קרח שינה מדעתו, וסביר יותר – טעה, שכן בדקתי גם מגילה שכתב הוא עצמו לשימושו האישי ונמצאת ביד יורשיו, ושם כתוב ארידי ביו"ד.
- גם בספר חמש מגילות במהדורת הרב קאפח כתיב ארדי ללא יו"ד. ואולם על פי בירור עם תלמידי הקרובים (וכן נראה מהקדמתו שם) הרב קאפח לא הגיה את החסרות והיתרות בספרו, 48 וטעויות הכתיב המרובות במהדורה זו מאשרות את הדבר. כמו כן הוספתי לבדוק את המגילות הכשרות שהיו ברשות הרב קאפח וברשות סבו, ואת כתבי היד שבהם השתמש לצורך ההדרת ספרו, וכן בדקתי את כל(!) כתבי היד שהיו בספרייתו, ובכולם

42 חלק א, קסד ע"ב.

43 מהר"ץ מכנה אותו (בגיליון כתב היד, על תיבת ולהרג, אסתר ח, יא) בתואר הכבוד "מרנא בניה", כלומר אדונו בניה.

44 מהר"ץ כתב עליו (ועל מהר"א עראקי) בספרו פעולת צדיק (חלק א סימן כד) שהם "סופרים מובהקים ראשי אלפי ישראל, כל סתום לא עממוס". במקום אחר (חלק א סימן ק) כינהו מהר"ץ "הרב הגדול ספרא רבא דאורייתא".

45 מהר"ץ הזכירו בספרו פעולת צדיק (חלק א סימן ק) בתואר הכבוד "הסופר הגדול מהר"י ונה זלה"ה". במקום אחר (עץ חיים, חלק ב, דף סב ע"ב) כינהו בתואר "אדונו מהר"ר יצחק ונה זת"ל".

46 פרט לכתב יד אחד של מהר"י בשירי, שכתוב בו חסר; וראה מה שכתבתי עליו לקמן.

47 חלקם צאצאים ישירים וחלקם ממשפחתו המורחבת.

48 כן הוא גם ב"איגרת הפורים" (מהדורת התשנ"ח), ועיין מה שכתב על זה המו"ל במבוא למהדורת התשע"ג, עמ' 22, הערה ג.

כתיב ארידי מלא יו"ד. לא מסתבר שהרב קאפח הדפיס בכוונה ארדי חסר, הפך כתבי היד שהיו לנגד עיניו, מבלי להעיר על כך מאומה.

- בתיקוני הקוראים שיצאו לעדת תימן בעשור האחרון כתוב ארדי חסר, ועל פיהם ציין הרב דוד יצחקי שבמסורת תימן המילה חסרה. 49 אך לאחר שיחות עם כל המוציאים לאור של תיקוני הקוראים ועם הרב דוד יצחקי 50 עצמו התברר שכולם סמכו על רב אחד שטען שארדי חסר בלי כל דרישה וחקירה.

סיכום ארידי במסורת תימן

הממצאים ברורים וחד משמעיים: אף על פי שבמשך הדורות חלו שינויים בנושאים שונים הקשורים לכתיב במגילת אסתר, נשמר הכתיב של מילת ארידי ביו"ד לאורך כל התקופות. דיברתי על הנושא עם רבני תימן שוחרי האמת, ולאחר שבדקו גם הם במגילות שבידיהם בירושה מאבותיהם, הסכימו עם דבריי.

ארידי במסורת הטברנית

להבדיל ממסורת תימן, שבה פשוט לחלוטין שהכתיב הוא ארידי מלא יו"ד, במסורת הטברנית העניין מורכב יותר, בפרט בגלל הערת מוסרה קטנה (שלא ברור עד כמה ניתן לסמוך עליה), שבה נכתב "לי וחסר". 51

הרב מרדכי ברויאר ששחזר את נוסח המוסרה על פי כתבי יד טברניים עתיקים ועל פי הערות המוסרה הכריע בתחילה 52 שהנוסחה העדיפה היא ארידי ביו"ד, וכן קבע במגילת אסתר (במהדורת דעת מקרא, הוצאת מוסד הרב קוק). אולם לאחר מכן חזר בו, 53 ועל פי שני כתבי יד נוספים שמצא הכריע שנוסח המוסרה הוא ארדי בלי יו"ד.

הכרעה על פי שיטת ברויאר

במאמרי אני דן באופן שיטת עבודתו של הרב ברויאר בשחזור נוסח המוסרה, ומוכיח שעל פי שיטתו ועל פי אמות המידה שהוא עצמו הציב נראה שהיה עליו לכתוב ארידי מלא יו"ד. יתר מכן, בשיטת הרב ברויאר בהכרעות הנוסח מצאנו שני גורמים אחרים שבדיקתם מסייעת במקומות בעייתיים:

1. מסורת העדות, ובפרט מסורת תימן שנוסח התורה שלה תואם את נוסח המסורה.
2. דעת הרב שלמה גאנצפריד בספרו קסת הסופר ודעת הרב וולף היידנהיים (הרוו"ה). 54

משני הגורמים עולה הכתיב ארידי מלא. את מנהג תימן הוכחנו לעיל. והרב שלמה גאנצפריד כתב בספרו קסת הסופר: 55 "נראה שיש לכתבו מלא יו"ד. ואם נמצא חסר יו"ד, נראה דאין לתקן". אף הרב וולף היידנהיים (הרוו"ה) 56 כתב על תיבות אריסי וארידי: "ושניהם מלא יו"ד כתיבין".

49 הרב דוד יצחקי, "מנהגי כתיבת מגילת אסתר", בתוך קובץ המועדים – חנוכה פורים תשעה באב ותעניות, ירושלים תשס"ב, עמ' שעו-תכ.

50 בחודש חשוון התשע"ב (נובמבר 2012).

51 כידוע משקלה של הערת מסורה 'מקומית' איננו רב, וכפי שכתב לי הרב דוד יצחקי: "הסיבה בזה פשוטה, שהרי בקל יבוא המעתיק להגיה המסורת ע"פ גוף הספר שבצידו".

52 מדור "הנוסח ומקורותיו" המצורף לתחילת ספר חמש מגילות – דעת מקרא בהוצאת מוסד הרב קוק ובספרו מבוא לכתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא, עמ' 23-24.

53 במאמרו "ספקות שאין להם הכרע", לשוננו נח, ד (תשנ"ה), עמ' 292-293.

54 כמו שבמקומות המסופקים בתורה הסתמך על רמ"ה ואו"ת.

הכרעה על פי מנחת שי

לכאורה נראה ש"מנחת שי" לא הכריע אם ארידי מלא או חסר, וז"ל לפי נוסח כתב היד:

אַרִיִּדִי - מֵאֵן סָלִיק לַעֲיִלָּא וְאַתָּא וְאָמַר אִם מִלַּת אַרִיִּדִי מְלִי יו"ד או חס'.

בְּמִקְר' גְּדוּל' חֶסֶד יו"ד וְנִמְס' עָלָיו ל' וְחֶסֶד', וְכֵן נִכְתָּב וְנִמְס' בְּמִקְרָא כ"י.

וְאוֹלָם בְּסִפְרִי אַחֲרֵי יִשְׁנֵי מִהֲדַפּוֹס וְכַתּוּבֵי יָד מְלִי יו"ד, וְכך כֶּתֵב ר' מֵאִיר

בְּמַגְלֹתָיו:

גם כשהרב ברויאר ציין את עדי הנוסח לארידי מלא, 57 הוא ציין את "מנחת שי" בסימן שאלה.

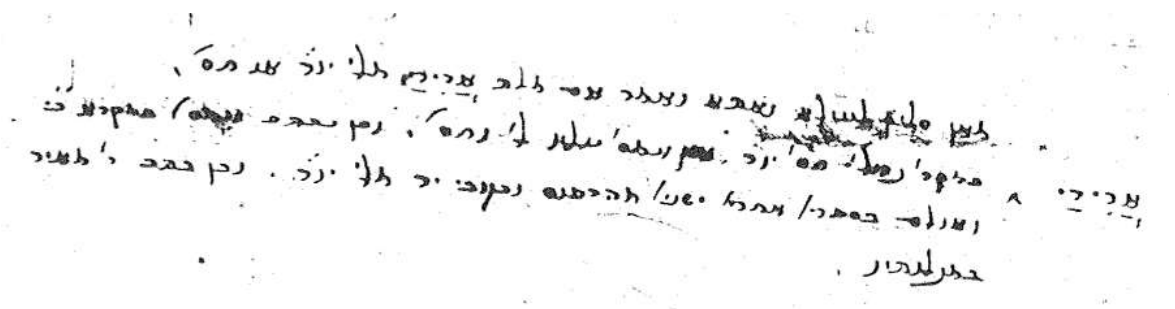
בצר 58 הוכיח שמנחת שי תמיד הכריע, גם אם לא נראה כך, וההכרעה נמצאת בדיבור המתחיל.

לפי זה כתב שניתן לפשוט ספקות של הרב ברויאר, כמובן רק לאחר עיון באוטוגרף עצמו.

בדקתי את כתב היד, 59 ושם בדיבור המתחיל נכתב ארידי מלא יו"ד. נראה אפוא שגם מנחת שי

הכריע בזה.

והנה תצלום האוטוגרף של 'מנחת שי' (כ"י אוקספורד): 60:

יש להעיר שר' מאיר המוזכר בדברי מנחת שי היה סופר סת"ם שחי בעירו של בעל מנחת שי, וזה

מכנה אותו 'סופר עירנו'. הוא מזכיר אותו פעם אחת בתורה (בר' לא נג) ושש פעמים במגילת

אסתר. בכל ששת המקומות הוא מכריע כמוהו בשאלות כתיב מלא וחסר (אסתר א, יט; ב, יד; ב,

טו; ח, יא; ט, ט; ט, ט; יט).

על כל פנים הסופר שסמך עליו נורצי הכריע לכתוב מלא, ונהג כך הלכה למעשה במגילות אסתר

שכתב.

הכרעת על פי בדיקת כתבי יד

פרופ' יוסף עופר שלח לי רשימה של 45 כתבי יד טברניים עתיקים כדי שאבדוק בהם את כתיבה

של תיבת ארידי.

במאמר המפורט אציג בע"ה מיון של הממצאים לפי זמן כתיבתם ובמידת האפשר גם לפי מקום

כתיבתם (מזרח, אשכנז, ספרד וכדומה). פה אני מציג בינתיים סיכום כולל בלא פירוט.

ארידי – 32 כתבי יד.

ארדי – 12 כתבי יד.

57 הנוסח ומקורותיו, בתוך דעת מקרא.

58 מבוא, בתוך מנחת שי על התורה, ירושלים תשס"ה, עמ' 34–48.

59 רוב "מנחת שי" למגילות היא תוספת של יד אחרת ואיננה בכתב היד, אך לא כן בהערה על תיבת ארידי שהיא מקורית של נורצי.

60 כת"י אוקספורד-בודלי. MICH. 562. מס' הסרט F 16683.

סיכום כתיב ארידי במסורת טבריה

על סמך הנתונים דלעיל נראה לומר שנוסח המסורה היה ארידי ביו"ד כפי רוב הספרים. בשלב כלשהו החלו לתקן כתבי יד לארדי חסר, כנראה בהשפעת הערת המסורה. כמו כן ברור שעל פי שיטת ברויאר והקריטריונים שהציב לעצמו צריך להיות ארידי מלא. יוצא אפוא ששגה הרב ברויאר בחזרתו, וכן הסכימו אתי מלומדים שונים העוסקים בתחום המוסרה.

הערת יצחק פנקובר: ראשית, שים לב שבסוף מאמרו, יש אי דיוק מסוים.

תחילה, הוא מדבר על רשימה של 45 כתבי יד טברניים עתיקים, ומיד אחרי זה הוא מחלק לשתי קבוצות של 32 ו-12 כתבי יד (=44, ואחד כנראה נעלם!) - אבל עכשיו מדבר על מקום כתביהם (מזרח, אשכנז, ספרד וכדומה). אם כן אין כאן 45 כתבי יד טברניים עתיקים, אלא רק חלק מהם הם מהמזרח (והשאר מאיזורים אחרים).

שנית, בכל המאמר שלו, המחבר לא מסביר בשום מקום מהי חשיבותם של ממצאי הנוסח בכתבי יד תימניים ביחס למגילת אסתר.

שים לב, בתורה אנו יודעים (מברויאר ומספרי על הכתר) שהתימנים הלכו אחרי הרמב"ם ולכן בתורה הנוסח שלהם

מדויק ומשקף את הכתר. אבל לגבי נביאים וכתובים, איש לא הראה שכתבי היד התימניים משקפים את הכתר (ובאמת

שם אין הם משקפים את הכתר!).

פֶּן לַחֲכָם וַיַּחֲכֶם-עוֹד

אני מבקש מאוד ממי שיש לו הערות שלא ימנע מלשולחן אלי הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com
הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם): aspx.gilyonot/info.ladaat.www/://phtt

אִם אַתָּה מִתְעַנֵּיין
בְּהַבְטִים הַלְשׁוֹנִיִּים שֶׁל הַתּוֹרָה
(לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, הַמִּשְׁנָה, הַתַּלְמוּד וכו')
אַתָּה מוֹזְמֵן לְהַרְשֵׁם (בְּחֵם)
לְקַבֵּל דּוֹא"ל בְּנוֹשָׂאִים לְשׁוֹנִיִּים
בְּכַתְּבִית: maanelashon@gmail.com
☺ בּוֹא לְהַחֲכִים אֶת עַצְמְךָ וְאֶת שְׂאֵר הַמַּכְוִתִּים ☺

